

Aspekti vanjske politike Evropske unije u Bosni i Hercegovini

Kemal Obad

Fakultet političkih nauka Sarajevo

E-mail: kemal.obad@yahoo.com

***Sažetak:** Stupanjem Lisabonskog ugovora na snagu 2009. godine, te uspostavljanjem Evropske službe za vanjsko djelovanje (EEAS) 2010. godine, Evropska unija je poduzela potpuniji korak u definiranju svoje vanjske politike, konkretnijeg djelovanja u okviru međunarodnih odnosa te jače institucionalne organizacije u zastupanju svoje vanjsko-političke ideje. Bosna i Hercegovina kao potencijalni kandidat za članstvo, zbog svoje historijske i političko-pravne uređenosti, predstavlja velik izazov za vanjsko-političku i sigurnosnu praksu Evropske unije. U ovom radu nastoje se predstaviti perspektive i smjernice Evropske unije u definiranju vanjske politike prema Bosni i Hercegovini u proteklom periodu te naznačiti mogući odnos EU prema BiH u kontekstu vanjske i regionalne politike. U tom kontekstu obrađuje se uloga visokog predstavnika Unije za vanjske poslove i sigurnosnu politiku u procesu normalizacije političkih problema u BiH. Kroz analizu međunarodnog odnosa EU sa BiH, nastoji se odgovoriti na pitanje položaja BiH kao interesne sfere u domenu trenutne vanjske politike Evropske unije. U radu se razrađuje i shvatanje interesa EU za Bosnom i Hercegovinom kao sigurnosno-stabilnom zemljom u regiji, ali i buduće višedimenzionalne saradnje Unije i BiH do konačnog stupanja u članstvo. U konačnici, rad nastoji predstaviti utjecaj uspostavljene vanjske i sigurnosne politike Unije na BiH u njenom napretku ka evroatlanskim integracijama.*

***Ključne riječi:** vanjska i sigurnosna politika EU, međunarodni odnosi, regionalna politika EU, Bosna i Hercegovina, EEAS*

UVOD

Pitanje vanjske politike Evropske unije otvoreno je još od njenih početaka kao Zajednice za uglj i čelik, 1951. godine, poslije i Evropske ekonomske zajednice (EEC). Hladnoratovske godine, odnosno bipolarno shvatanje svijeta, zemlje članice nastojale su postaviti pod okriljem vanjskopoličkog djelovanja Sjedinjenih američkih država i njene tadašnje geopolitike. U definiranju određene zajedničke vanjske politike u tom periodu za članice Evropske zajednice, odnosno Unije, postojale su određene prepreke, koje su u svom širem kontekstu jednim dijelom doticale se i tematike, kako da svoje vanjskopoličko djelovanje institucionalno sprovedu.

Neslaganja sa Sjedinjenim američkim državama te brojne krize tokom 70-tih godina (naftni embargo, arapsko-izraelski sukob, iranska revolucija) iziskivale da su da Evropa jasnije i odlučnije odredi svoju vanjskopoličku doktrinu. Djelovanja su bila skoro minimalna a novi izazovi predstavljali su težak teret za EEC. Tim povodom 14. decembra 1973. godine ministri EEC-a, usvojili su „Deklaraciju o evropskom identitetu“ u Kopenhagenu, čiji cilj je bio bolje definisanje odnosa i odgovornosti EEC-a prema svijetu i globalnim dešavanjima.¹ Ovaj prvi korak ujedno je predstavljao spremnost zemalja Evrope da budu ujedinjeni oko svoje zajedničke sigurnosne politike. Iako su odnosi sa SAD-om bili „umanjeni“ zbog neslaganja oko tadašnjih dešavanja na Bliskom istoku, EEC je nastavio dobru saradnju sa Azijom, naročito Kinom.

Sa donošenjem Jedinstvenog evropskog akta 1986. godine, usmjerit će se pažnja ka potpunijoj koordinaciji vanjske politike, kroz „zajedničko djelovanje“, a kroz akt je spomenuta i sigurnosna politika (član 30.2a). Akt je također imao nekoliko značajnih novina, a posebno se ogleda u jačanju nadležnosti Evropskog parlamenta.

Korak ka jačem institucionalnom uređenju vođenja vanjske politike bit će učinjen i Mastihtskim ugovorom 1992/1993. godine, odnosno Ugovorom o Evropskoj uniji. Ovim sporazumom, pored ostalog, predviđena je i definisana zajednička vanjska i sigurnosna politika, kao drugi stub u novoj tripartnoj organizacionoj strukturi Evropske unije. Uvodi se i načelo suspidijarnosti kao opći princip funkcioniranja Evropskih zajednica, koje određuje njeno djelovanje u oblastima koje nisu u njezinoj isključivoj nadležnosti², princip koji će poslije mnogo puta biti ispitivan.

Ugovorom iz Amsterdama (1997) nastavljeno je jačanje u kontekstu vanjskopoličkog djelovanja, uvodi se glasanje kvalificiranom većinom u određenim

¹ Federiga Bindi 2012, „European Union Foreign Policy: A historical Overview“, u Federiga M. Bindi, Irina Angelescu (priređivači), *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*, Brookings Institution Press, str. 19

² Halilović, Safet (2013), *Evropske integracije i Bosna i Hercegovina*, FPN, Sarajevo, str. 37.

stvarima, stvara se operativna struktura za provođenje zajedničke vanjske i sigurnosne politike, uvodi se funkcija visokog predstavnika za zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku i evropska sigurnosna i odbrambena politika.³

Uspostava Službe za vanjske akcije (EEAS)

Nakon neuspjelog pokušaja uvođenja Evropskog ustava 2004. godine, koji je trebao nastupiti na snagu 2006. godine, i zamjeniti sve dotašanje potpisane ugovore, Evropska unija se našla u političkoj krizi i neizvjesnosti oko daljeg djelovanja u budućnosti. U pitanje se bili dovedeni ne samo koncepcije evropskog identiteta, već i cjelokupna sigurnosna i odbrambena politika, ali i međusobna saradnja Evropskih zemalja.

Stoga je u junu 2006 godine Evropsko vijeće predložilo da Njemačka, kao tadašnja predsjedavajuća zemlja u Evropskoj uniji pokrene inicijativu o novom reformskom ugovoru. Ugovor je postao poznat pod imenom Lisabonski ugovor, potpisan 2007. godine, stupio na snagu 2009. i predstavlja važan pravni temelj Evropske unije. Ovim ugovorom prestaje tradicionalna organizacija unije po triju stubovima. Peti dio, odnosno odredba ugovora odnosila se na vanjsku aktivnost Unije i vanjsku politiku i zajedničku sigurnost. Djelovanje Unije na međunarodnoj sceni vodi se načelima, koja su nadahnjivala njezino stvaranje, razvoj i proširenje i koja ona nastoji promicati u ostatku svijeta: demokratiji, vladavini prava, univerzalnosti i nedjeljivosti ljudskih prava i temeljnih sloboda, poštovanju ljudskog dostojanstva, načelima jednakosti i solidarnosti⁴. Ugovorom je definisano i saradnja sa drugim zemljama, zatim ko odlučuje o vanjskoj politici EU i druga važna pravna pitanja. Članom 13a-III uspostavlja se *Služba za vanjske akcije (European External Action Service – EEAS)*, koja je sa radom započela zvanično u decembru 2010. godine.

Osnovni zadatak EEAS-a jeste da implementira zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku Evropske unije, i da predstavlja Evropsku uniju u odnosu na svjetske aktere. EEAS je također zasebna institucija, ima vlastiti budžet. Sve ovo zapravo upućuje na zaključak da za razliku od prethodnih etapa, Evropska unija želi da objedinji vanskopolitičke stavove svojih zemalja članica, a što se u prošlosti pokazalo izuzetno teškim zadatkom. Zabrinutost u pogledu i visokog predstavnika Evropske unije za vanjsku politiku i sigurnost jeste to, da li će vanskopolitičko predstavljanje Evrope biti dovoljno ako se povjeri jednoj instituciji odnosno jednom čovjeku. Jer Evropska unija jeste međunarodni akter i kao takva želi da održi svoju ulogu, ali sa principijelnim ponašanjem, tj „mehkom moći“.⁵

³Zajednička vanjska i sigurnosna politika,

<http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4920&langTag=bs-BA>

⁴Ugovor iz Lisabona, članak 10.A 1

⁵ Lucarelli, Sonia; Manners, Ian (2006), *Values and Principles in European Union Foreign Policy*, Routledge, str. 5

EEAS se sastoji od 6 odjela podijeljenih po geografskom kriteriju: 1) Afrika, 2) Azija, 3) Amerika, 4) Bliski istok i južni susjedi, 5) Rusija i istočni susjedi i zapadni balkan 6) Globalni i multilateralni odnosi. Svaki je zadužen da shodno geografskom određenju prati dešavanja regiona. Shodno tome, EU je željela da poblize posjeduje informacije o određenoj zemlji, kako bi usmjeravala svoj vanjskopolitički tok.

U globalizovanom svijetu, Evropska unija, jeste rezultat najprije ekonomske saradnje, ekonomskih interesa za boljom budućnosti i poslijeratnim razvojem. No, to nije značilo da se zemlje osnivačice Evropske zajedne za ugalj i čelik, posebno Njemačka i Francuska slažu i oko političkih pitanja. Važna činjenica jeste da je tadašnja istočna Njemačka ostala van okvira ovog sporazuma. Sa novim krizama i izazovima, posebno Zaljevskim ratom početkom 1990-tih te krizom na Balkanu, Evropska unija uvidjela je da se vanjskopolitičke relacije ne mogu održati samo na sporazumnoj i ugovornoj bazi, te da nekonkretna djelovanja označit će EU kao pukog posmatrača svjetskih odnosa. Trgovinska politika je bila u fokusu decenijama, i tranzicija da EU bude svjetski akte i u političkom poretku svjetskih odnosa izazvala je i ekonomsku paradigmu i idejnu viziju Evropske unije.⁶

Neslaganja i političke krize

EEAS je trebao popuniti prazninu u vanjskopolitičkim relacijama Evropske unije, posebno nakon američke doktrinacije „globalnog rata perotiv terorizma“ te sukcesivnog političkog djelovanja Velike Britanije koja je često i odmicala od uspostavljenih normi EU, zbog svojih geopolitičkih odnosa sa Sjedinjenim američkim državama. Uspostava EEAS-a dolazi i u jednom vrlo trbulentom vremenu različitih kriza novog desetljeća XXI stoljeća te izazova sa kojima Evropska unija mora da se suoči. Trenutka ukrajinska kriza, pogoršanje odnosa sa Rusijom, označavaju eru u kojoj će diplomatija morati odigrati veliku ulgu. Poraz diplomatije bi značio samo produbljeni sukob, što bi se odrazilo i na ekonomski aspekt Unije.

No i dešavanje prethodnih godina posebno 2010. godine sa napadom izraelskih komandosa na Flotilu slobode, kad je ubijeno nekoliko propalestinskih aktivista, uglavnom turskih državljana, pokazalo je da EU nije bila dovoljno jaka u stanju medijatora između Turske i Izraela, koji su ubrzo nakon toga prekinuli diplomatske odnose.

Odgovori na arapske ustanke, odnosno politička previranja u Sjevernoj africi i Bliskom istoku Evropska unije posmatra dvostruko. S jednog aspekta, načelno podržava uspostavu demokratskih sistema, vladavinu prava, aspiracije naroda da se oslobodi diktatorskih režima. U martu 2011. godine usvojen je dokument/proglas o strateškoj reakciji

⁶ Jorgensen, Knud Eric (2004) „Theorising the European Union's freign policy“ u Ben Tonra, Thomas Christiansen (priređivači), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, str. 11

Evropske unije na dešavanja u arapskom svijetu.⁷ Ono što se podcrtava u njemu jeste podrška za demokratskim vrijednostima ali velikim dijelom i obostrana ekonomska saradnja, za one vlade koje usvoje i implementiraju reforme. Dodatno obrazloženje stiglo je i u dokumentu usvojenom u maju⁸ „A new response to a changing Neighbourhood“, kroz koji je više naglašan ekonomski aspekt u procesu demokratizacije i promjene sistema.

Međutim, „preblaga“ reakcija zapravo je daleko od „strateške akcije“ kako se to nazivalo u početku. Ponuda finansijske pomoći izgledala je jednostrano, jer ni čelnici EU, a posebno pojedine države članice nisu bili sigurni da će novac otići u adekvatne svrhe, jer promjena vlasti je bila u toku, izbori se još nisu održali, a neizvjesnost ko će doći na vlast (sekularisti ili islamisti) dovela je u pitanje kredibilitet cjelokupne pomoći. Nakon 3 godine, jasno je da EU nije ispunila očekivanja koja je sama sebi zadala u tom pogledu u poljima na koje se fokusirala usvojenim dekretom: *tržište, mobilnost, novac*.⁹ Nije iskoristila svoje strateško djelovanje i stoga ostaje nejasan politički utjecaj na arapski svijet u proteklom periodu. Ipak zasigurno je da fokus na ove tri stvari možda je najviše utjecao na samu unutrašnju politiku Evropske unije umnogome veći nego na njeno vanjsko predstavljanje.¹⁰ Neslaganje oko protesta u arapskom svijetu, svakako je bilo kod zemalja koje su nekada imale kolonizatorsku ulogu, poput Francuske u Tunisu. Službenici institucija EU također, nisu gledali ulogu Unije u arapskom svijetu kao uspješnom ili efektom. Dick Toornstra, direktor Ureda za promociju parlamentarne demokratije, pri Evropskom parlamentu je u intervjuu naveo kako je „arapsko proljeće pokazalo naše slabosti“, ističući posebno neodrživost sigurnosne politike koju treba mijenjati.¹¹

Suočavanja sa krizom na Balkanu

Jacques Poos, tadašnji ministra vanjskih poslova Luksemburga, je 1991. godine izjavio „Ovo je čas Evrope. Ovo nije čas amerike“¹², aludirajući da tadašnja Evropska zajednica sa svojih 12 članica može riješiti konflikte na Balkanu. Iako se smatralo da uspostavom zajedničke vanjske i sigurnosne politike 1991. godine, nastupa razdoblje jačeg

⁷ *A Partnership For Democracy And Shared Prosperity With The Southern Mediterranean* A Com(2011) 200

⁸ *A new response to a changing Neighbourhood*, Brussels, 25.5.2011., http://www.eas.europa.eu/top_stories/2011/250511_en.htm

⁹ Jan Techau, „What if the EU Had Reacted Strategically to the Arab Spring?“ <http://carnegieeurope.eu/2014/02/27/what-if-eu-had-reacted-strategically-to-arab-spring/h1z0> (pristupano 7.4.2014)

¹⁰ *ibid.*

¹¹ „EU official: The Arab Spring revealed our weaknesses“, <http://www.euractiv.com/global-europe/director-oppd-arab-spring-europe-interview-519151>

¹² „Conflict in Yugoslavia; Europeans send high-level team“, *New York Times*, June 29, 1991, <http://www.nytimes.com/1991/06/29/world/conflict-in-yugoslavia-europeans-send-high-level-team.html>

institucionalnog i političkog djelovanja Evropske unije na globalnom nivou, to se nije desilo. Prvi test novouspostavljene doktrine jeste bila Balkanska kriza i raspad Jugoslavije, koji je već započeo te godine. Gorko iskustvo narednih godina, uključujući i dešavanja na Kosovu 1999. Evropsku uniju prisilit će da razvija instrumente kojima će jače uticati na region Balkana.

Probitan pristup Evropske unije, odnosno tada Evropske zajednice, jeste bio očuvanje integriteta Jugoslavije. Međutim u ljeto 1991. tenzije između Hrvatske i samoprogllašene Srpske autonomne Krajine ukazivali su da pokušaji očuvanja teritorijalnog integriteta su osuđeni na neuspjeh. Ranije je Evropsko vijeće isticalo spremnost za finansijsku pomoć, ukoliko se određeni ekonomski i politički uslovi ujedine u Jugoslaviji.¹³ 1991. godine Evropska zajednica je uspostavila trgovačke veze sa jugoslavenskim republikama (osim Srbije i Crne Gore), što je kod srpske strane shvaćeno kao nedostatak neutralnosti EZ.¹⁴ Ranija humanitarna pomoć je također, bila prisutna kroz PHARE i OBNOVA programe¹⁵ Sve ove početne inicijative o smirivanju situacija i mirnom razrješenju Jugoslavije, Evropska unija je vršila kroz ekonomsku pomoć i načelne političke inicijative. Odluka da se ekonomskim principom smiri situacija je bila i u pogrešeno vrijeme donesena, a nedostatak političkog djelovanja rezultirat će eskalacijom nasilja, i na koncu ratnim sukobima.

U razumjevanju metoda i pokušaja rješavanja jugoslavenske krize od strane Evropske unije, potrebno je sagledati tri važne činjenice:

- 1) *evropske lideri nisu imali političko jedinstvo u percepciji dešavanja u Jugoslaviji*, a to je najbolje pokazala situacija 1991. godine, kada je lord Carrington nastojao iznaći političko rješenje za jugoslavensku krizu. Njemačka, za razliku od svih drugih zemalja priznaje Hrvatsku i Sloveniju kao nezavisne i suverene države, iako je prethodno donijeta odluka da Evropske zajednice neće pomoći nijednoj državi republici koja krene ka samoopredjeljenju.¹⁶ Kasnije je Evropska zajednica uvidjela da postoje strateške vrijednosti priznanja bivših jugoslavenskih republika, koji bi mogle spriječiti sukobe regionu.
- 2) *nedostatak vanjskopolitičkog iskustva*, Evropska zajednice u tom periodu tek je počela razvijati određene mehanizme svog vanjskopolitičkog djelovanja. Okončanje hladnoratovske politike, odnosno varšavskog pakta, Evropa je dočekala kao ohrabrujuću okolnost u kojoj bi imala veću ulogu globalnog aktera i ujedinjavanju sa istočnom dijelom kontinenta. Za razliku od današnje percepcije, EZ tada nije smatrala regionalno proširenje značajnim instrumentom u jačanju sigurnosti, kao

¹³Braniff, Máire (2011), *Integrating the Balkans: Conflict Resolution and the Impact of EU Expansion*, Tauris Academic Studies, New York, str. 52

¹⁴Ibid., str. 53.

¹⁵Ibid. str. 53-54.

¹⁶Caplan, Richard (2007), *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 20

što je to postao slučaju tokom kosovske krize 1999. godine.¹⁷ Stoga je neiskustvo u djelovanju tokom oružanih sukoba uveliko degradiralo evropske intuicije, i pored velike podjele među zemljama članicama (tadašnjih 12 njih)

- 3) *postratovska politika EU prema Balkanu jeste regionalna*, nakon Dejtonsko sporazuma, a kasnije i poslije sukoba na Kosovu, EU djeluje kao medijator u procesima demokratizacije i stabilizacije. To dokazuju mnoge regionalne inicijative, posebno Proces stabilizacije i pridruživanja. No unutrašnja politike zemlje Balkana, odnos bivših zemlje Jugoslavije, također se ne prepušta slučaju. Dejtonski sporazum je pokazao je i da treći akteri imaju politički interes za ovaj region, u prvom slučaju su Sjedinjene američke države koje su imale vojnu komponentu, a EU civilnu.¹⁸ No pitanja poput NATO-a, i učešća UN-a i danas su veliko otvoreno i kontraverzna, posebno u slučaju Bosne i Hercegovine, koja predstavlja izazov u pogledu političke kohrentnosti.

Jugoslavenska kriza, sa posebnim osvrtom na BiH, jeste bila možda jedna od najvećih izazova za EZ, odnosno Evropsku uniju, koja je greške iz prošlosti nastojala naučiti kroz veće regionalno učesće na Zapadnom Balkanu. Ipak, kriza i ratna dešavanja tokom 1990-tih omogućili su Evropskoj uniji da ojača svoje vojne i sigurnosne kapacitete, konkretizira prioritete i definira političku viziju prema ovom regionu. „Evropska perspektiva“ kao novi koncept evropske politike ima za cilj da približi zemlje Balkana Evropi Uniji, a uspostavljanjem finansijskih programa pomoć poput CARDS-a, a zatim i IPA, zemljama Zapadnog Balkana želi su pružiti mogućnost da provedu potrebne reforme svojih sistema, posebno u sudstvu, ekonomskom razvoju.¹⁹

Evropska unija i slučaj BiH

Tadašnja Evropska zajednica nastojala je početkom 1992. godine održati niz susreta kako bi se došlo do dogovora o budućnosti BiH, no sastanci su bili bez vidnih rezultata. Poznata kao Cutillerova misijama sastanci su više zadržani na sistemu dogovoreno, ali ne i potpisano. No, prijedlog konferencije o BiH označavalo je početak uključenosti Evropske zajednice u rješavanje pitanja bh suverenosti i nezavisnosti.²⁰

¹⁷Na međunarodnoj konferenciji u Kelnu 10.6.1999. usvojen je dokument o Paktu stabilnosti, sa prvenstvenim ciljem jačanja zemalja jugoistočne Evrope, u nastojanju da podstiču mir, demokratizaciju poštivanje ljudskih prava itd. Ovaj pakt predstavlja jednu od ključnih regionalnih inicijativa i početak konkretnije politike integracije zemalja jugoistočne Evrope u Evropsku uniju. 2008. godine, zamjenilo ha je novoosnovano Vijeće za regionalnu saradnju (Regional Cooperation Council - RCC)

¹⁸v. više u Belloni, Roberto (2007), *State Building and International Intervention in Bosnia*, Routledge, London and New York.

¹⁹Halilović, Safet (2013), nav. djelo, str. 167

²⁰Begić, Kasim (1997), *Bosna i Hercegovina: od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo, str. 83-84

Do aprila 1992. godine Cutillerova misija izgubila svoj smisao. Lord Carrington, nakon preuzimanja Velike Britanije predsjedavanjem EZ-e, također organizuje niz susreta sa predstavnicima triju strana iz BiH, no bezuspješno, jer u međuvremenu dok je Evropska zajednica insitirala na mirovnom rješavanju situacije, po BiH su se dešavali novi zločini, a SDS konstanto sabotirao nove pregovore. U period od 1992-1995, EZ nije umnogo pokazivala dovoljno političkog djelovanja da okončna sukobe i nastojanja Srbije i Crne Gore i Hrvastke oko podjele teritorija BiH. U ovom periodu se uključuje UN i šira međunarodna zajednica, zajedno sa novoizbranom američkom administracijom Bill Clintona, a predloženo je nekoliko mirovnih sporazuma prije konačnog definiranja Dejtona 1995.²¹

Evropska zajednica je odbijala bilo kakve inicijative o ulasku Hrvatske u okvire EU, iako su spremno otvarali pregovaračke krugove sa svim stranama, jer su smatrali Tuđmana i Miloševića odgovornim za etničko čišćenje, a kasnije i dokazani genocid u BiH.²² Owen, jedan od predlagača mirovnog spomaruzma istakao je u svojoj knjizi da je tokom tri godine EU funkcionirala kao primarni vanjski menadžder za krizu, iako se njena politika u ovom periodu smatra neuspjehom.²³ Nakon rata, Evropska unija se okrenula na političku stabilizaciju ne samo BiH i regiona. Ipak Bosna i Hercegovina je bila u značajnom fokusu i njena sigurnost i stabilnost smatrala se ključnom u odnosima između zemalja Zapadnog Balkana.

Evropska unija je posmatrala BiH u različitim kontekstima shodno historijskim dešavanjima i prilikama. Njeno shvatanje povijesti i prilika u BiH, kulturne nacionalne podijeljenosti varirale su od 1990-tih godina. Prema tome, u analitičkom diskursu Evropska unija je različito posmatrala BiH kroz doktrinu svoje vanjske politike, i kroz nove forme regionalnog razvoja, a odnosi se na integraciju BiH u okvire Evropske unije.

BiH u vanjskoj politici EU

Kako smo prethodno istakli vanjska politika Evropke unije imala je svoju različitu dinamiku razvoja koja je najčešće usmjerevana na osnovne dvije stvari: geopolitičke okolnosti svjetskih dešavanja; i političke, insitucionalne i ustavna organiziranost Evrope (od Evropske zajednice za uglj i čelik, Evropske ekonomske zajednice, Evropske zajednice do Evropke unije).

U teoriji, savremenu vanjsku politka EU karakterišu tri odlike: *apsiracije*, tj težnje za većom globalnom uključenošću. To bi značilo postojanje evropskog indentiteta, koji je neopohodan da bi bilo koji akter postao i globalni igrač. Drugo jeste *legitimitet*, odlika koja postoji u različitim oblicima. To je pitanje koliko je uopće prisutna legitimnost zajedničkog

²¹V. više o mirovnim sporazumima: Begić (1997), nav. djelo.

²²Braniff, Máire (2011), nav. djelo, str. 58

²³David, Owen (1997), *Balkan Odyssey*, Mariner Books, str. 240-241

djelovanja u vanjskopolitičkim relacijama i da li je relevantan stav od svake zemlje članice. I treća stalna odlika jesu *interesi*, odnosno koliko interesi svake zemlje članice odustupaju od zajedničkog interesa utemelje (bar teoretski) vanjske politike.²⁴

Kroz ove tri odlike možemo posmatrati i položaj BiH u okvirima teoretske postavke vanjskih odnosa Evropske unije. Da li su ti odnosi bazirani na težnji da BiH bude suverena i nezavisna država početkom 1990-tih godina, da li je EU imala dovoljan legitimitet u rješavanju sukoba i uspostavi mira, i koji su zapravo interesi Evropske unije, (politički, ekonomski ili sigurnosni), koji su privlačili zemlje članice da Bosnu i Hercegovinu vide kao stabilnu državu i nakon rata? Pitanja se nameću jer kontekstuliziranje BiH u očima evropskih zemalja i čelnika počelo je preventivno kroz vanjskopolitičku prizmu. Kako je već spomenuto, politika proširenja u novim okvirima Evropske zajednice, još nije otvorena kao značajan instrument u tom periodu. Štaviše, svojim odnosom na insistiranju pregovora produbljivali su krizu koja je već bila okarakterisana kao agresija²⁵

Postratovska politika kretala se u smjeru stabilizacije Bosne i Hercegovine, očuvanja sigurnosti i mira kroz implementaciju Dejtonskog mirovnog sporazuma. Podrška civilnim programima, održiv povratak i projekti obnove bili su agenda tokom prvih postratovskih godina na području BiH, ali i zemalja regije.²⁶ 1997. godine Vijeće ministara Evropske unije postavilo je političke i ekonomske uslove za razvoj bilateralnih odnosa. Već tada Bosni i Hercegovini se pruža mogućnost da iskoristi autonomne trgovačke povlastice, a 1998. godine, na osnovu Deklaracije o specijalnim odnosima između Evropske unije i BiH, Konsultativna radna grupa (Consultative Task Force-CTF) je uspostavljena s ciljem osiguravanja tehničke i stručne pomoći u području regulatornog okvira, administracije, i politike.²⁷

Prije implementiranja doktrine "regionalizma" Evropska unija je nastojala od 1995. učiniti korak dalje od Dejtona. Iako je on osiguravao mir, zbog administrativne komplikovanosti i pravnih komplikacija, uvidjelo se da ne može biti trajno rješenje.²⁸ BiH je posmatrana kao zemlja „drugog reda“, u kojoj nacionalna previranja mogu dovesti do novog

²⁴Jørgensen, Knud Eric (2004) „Theorising the European Union's foreign policy“ u Ben Tonra, Thomas Christiansen (priredivači), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, str. 13

²⁵Begić (1997), nav. djelo, str. 100

²⁶Wallensteen, Peter (2008), „International response to crises of democratization in war-torn societies“ u A. Jarstad and T. D. Sisk (urednici), *From War to Democracy: Dilemmas of Peacebuilding*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 213-238.

²⁷V. više Halilović (2013), nav. djelo, str. 187 i odrednica *CONSULTATIVE TASK FORCE*, Direkcija za evropske integracije, <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4559&langTag=bs-BA> (pristupano 7.4.2014.)

²⁸Laidi, Zaki (2008), *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative Power and Social Preferences*, Routledge, NewYork/London, str. 58.

sukoba. Odlučna da se to ne ponovi, EU će, kako ćemo to vidjeti kasnije, revidirati svoju zajedničku sigurnosnu i vanjsku politiku. Drugi cilj joj je bio da se američki utjecaj, odnosno utjecaj međunarodne zajednice svede na što manji nivo, jer nastojala je sebe postaviti kao implementatora bosanskohercegovačkog razvoja i udaljavanje od ratne prošlosti. Zapravo, iskustvo BiH je prislilo EU da ukloni nedostatke svoje vanjskopolitičke vizije.²⁹ U tom kontekstu trebamo razumjevati promjenu EU u pristupu kako BiH, tako i regionu na tragu novog stoljeća. Iz koncepcije „otudnosti regiona“ do politike obuzdavanja, koja se zapravo transformisala u politiku integracija, EU je uvidjela da strateška korist regije u okviru njenih granica, mogla bi ne samo očuvati stabilizaciju, već i pojačati svoj geopolitički značaj, u odnosu na druge globalne aktere, naročito SAD, NATO-a a kasnije i Rusije.

Regionalna politika EU i BiH

Zaokret iz posratovske stabilizacije u politiku integracija, odnosno proširenja, Evropskoj uniji dalo je dvije značajne prednosti u odnosu na politiku rješavanja konflikata. Prvo, percepcija Zapadnog Balkana kao pitanje proširenja, evropskim institucijama je omogućilo da smanje nejasnoće i preferiranja različitih politika jedne nad drugom.³⁰ Drugo, mogućnost pridruživanja dalo je EU priliku da ojača svoje političko uslovljavanje.³¹ Ovo ne samo da će dati veći kredibilitet EU u narednom periodu u ovom regionu, već će općenito kreirati nove paradigme za njenu kasnije definisanu zajedničku sigurnosnu i vanjsku politiku kroz Lisabonski ugovor.

Fokus nakon dešavanja na Kosovu, usmjeren je na cjelokupnu jugoistočnu Evropu. Region koji se posmatra kao područje zemalja u tranziciji i postkomunističkih društava, u percepciji Evropske unije sagledan je kao strateški dio Evrope, sa značajnim granicama na istoku. Regionalne inicijative, koje će uspostaviti pobližu saradnju između zemalja ove regije, posebno zemalja Zapadnog Balkana, dat će određenu mjeru stabilnosti u poimanju ekonomske saradnje a posebno saradnje u suočavanju sa tranzicijom, recesijom i jačanju procesa demokratizacije. U općem pogledu, politika Evropske unije, Evrope u institucionalnom smislu, bazirala se na tri pretpostavke u definisanju svog odnosa prema jugoistočnom dijelu, kako bi omogućila zemljama jugoistočne Evrope da se nađu na putu ka uurointegracijama: *uspostava političke stabilnosti; omogućavanje ekonomskog rasta; razvoj društvene kohezije.*³²

²⁹Lucarelli, Sonia; Manners, Ian (2006), nav. djelo, str. 150

³⁰'The Reluctant Debutante: The European Union as Promoter of Democracy in Its Neighbourhood,' Centre for European Policy Studies, CEPS Working Document 223, Brussels, Juli 2005, p. ii;

³¹Van Meurs, W. P. (2003), 'The Next Europe: South-Eastern Europe After Thessaloniki,' *South East Europe Review*, 6(3), 2003, str. 9-16.

³²Kafkalas Grigoris (2007) „Overcoming fragmentation in Southeast Europe: Overview of major themes“, u Panagiōtēs Getimēs; Grégorēs Kaukalas, *Overcoming fragmentation in Southeast Europe : spatial development trends and integration potentialia*, Aldershot, Hampshire, str. 4.

Od Roajmanskog sporazuma, 1996. godine preko Centralno-evropske inicijative, Procesu za saradnju zemalja Jugoistočne Evrope (SEECp), Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, do Procesu stabilizacije i pridruživanja, Bosna i Hercegovina je bila značajno uključena u svaku od pomenutih regionalnih inicijativa. Inicijative su najčešće imale za cilj unapređenje demokratskog procesa, vladavine prava, reforme sudstva i sigurnosnih struktura, a sve je to potpomognuto finansijskim fondovima.³³

Proces stabilizacije i pridruživanja je također, strateški pristup Evropske unije zemljama Zapadnog Balkana. Koliko god da su izvukle „pouku“ iz dešavanja 90-tih godina, toliko su nastojale da svoju novopromjenjenu politiku sprovedu na način da sigurnost bude top agenda. Kroz sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU je i donijela političku odluku da se uslovi za pristup moraju ispuniti od strane zemalja Zapadnog Balkana, i da će finansijska pomoć biti uskraćena ukoliko se ne dođe do političkih dogovora unutar država Procesu, posebno BiH, Hrvatske i Srbije. Odredbe o stabilizaciji (političkoj, sigurnosnoj i ekonomskoj) te regionalnoj saradnji pokazatelj su zaokreta politike pristupa EU zapadnom Balkanu koji je 90-tih predstavljao velik izazov za međunarodnu zajednicu.³⁴

Možemo istaći da regionalna politika Evropske unije u BiH ima ključnu ulogu u daljem nastojanju priključivanja Uniji. Upravo je inicijativa za institucionalno jačanje državnih aparata omogućila pokretanje reformi u BiH, (kao npr. ujedinjavanje oružanih snaga), ali i još jedan značajan segmenat – ekonomski razvoj. Na inicijativu EU 2006. godine uspostavljena je CEFTA, (Central European Free Trade Area), što je bila aspiracija da se uspostavi regionalna slobodna tržišna saradnja između Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Albanije i Makedonije. CEFTA se pokazala uspješnim projektom u određenom pogledu, jer su pomenute zemlje ostvarile određen ekonomski pomak u svom izvozu proizvoda.³⁵ Ne samo to regionalni pristup je i omogućio da se zemlje Zapadnog Balkana jače suoče sa organizovanim kriminalom, kroz međusobnu policijsku i odbrambenu saradnju. Taj pritisak nije bez razloga, jer ulaskom zemalja Zapadnog Balkana u okvire EU, omogućio bi Uniji veću kontrolu nad suzbijanjem i ilegalne trgovine.

Ograničenja regionalnog pristupa

Iako regionalni pristup ima mnogo bolji učinak nego posmatranje BiH kroz prizmu vanjskopolitičkog interesa ili zone, određenja ograničenja su ipak prisutna. Strategija

³³CARDS program je za period 2000-2006 godine za BiH imao budžet od 4,65 milijardi eura, kasnije preobražen u IPA (Instrument pretpristupne pomoći) za koji je u periodu od 2007-2010 za BiH dato 332 miliona eura.

³⁴Iako je BiH potpisala sporazum SPP 2008. godine, značajni pomak u njegovoj implementaciji nije učinjen. Na snazi je Privremeni sporazum (*Intergim agreement*) koji uređuje stvari iz oblasti trgovine i transporta. V. više u Halilović, nav. djelo str. 217-220.

³⁵A. McTaggart, 'EU Hails Balkan Free Trade Deal as Milestone,' *Balkan Insight*, 26 October 2006;

integracije jeste najadekvatnija mjera u pristupu zemljama Zapadnog Balkana, posebno BiH, kojoj je potrebna vanjska pomoć na tom pogledu, ali činjenice nas upućuju da problem koji se ovdje javlja jeste to da se EU, u vojnom pogledu, i dalje uveliko oslanja na NATO. Evropska sigurnost i odbrana u suštini institucionalno nije dovoljno određena i još uvijek takav kapacitet pronalazi u NATO-u, koji se druge strane oslanja na američki vojni doprinos. Čak i da EU nastoji razviti sopstveni vojni aparat to bi, prema nekim autorima, bilo izuzetno teško ostvariti zbog ciljeva SAD-a i Velike Britanije kao strateških partnera.³⁶

Iako Dejtonski mirovni sporazum se nalazi u svojo 19. godini postojanja, Evropa nije posve sigurna da bi mogla spriječiti vojni sukob. U političkom smislu, svoje kapacitete smatra dovoljno jakim, ali u okvirnom djelovanju, akcija bi opet izostala jer zavisi (vojno) uveliko od Amerike, što je najbolje pokazao period tokom implementacije američkog „rata protiv terorizma“. Postavlja se pitanje, da li je onda garantirana evropska sigurnost nad Zapadnim Balkanom samo mit? S druge strane, postoji mišljenje da ulazak BiH u NATO osnažio bi razvojne kapacitete i usmjerio bh građanstvo ka evroatlanskim integracijama,³⁷ ali da akcioni plan za članstvo (MAP) mora pokrenuti BiH iznutra. Generalni sekretar NATO-a Rasmussen istakao je ovo prilikom posjete BiH, te iznova ponavljao nužnost reformi, ali i političkog koncezusa.³⁸

Drugi problem, koji se javlja jeste da u određenim slučajevima dolazi do prenamaglašenja birokracije. Koliko god je fokus EU na bosanskohercegovačkim političkim liderima, toliko bi zapravo više trebao biti na stanovništvu i civilnom sektoru. Iako se nevladine organizacije imaju priliku prijaviti na određene fondove, odnosno programe finansijske pomoći, često se zanemaruje poenta civilnog društva. Prenagalašenje demokratije, odnosno vladavine prava BiH stavlja u poziciju teoretskog činovnika demokratkih principa.³⁹ No, pokazatelji govore da se prava u BiH uveliko narušavaju, a presuda Sejdić-Finci dobila je međunarodni karakter u odnosima između EU i BiH, kao simbol grubog kršenja ljudih prava, posebno prava da nacionalne manjine učestvuju u izbornom procesu. Zanemarivanje unutrašnjih domaćih izazova, doveo bi do neuspjeha političkih reformi na kojima insistira EU, a BiH bi još jednom potvrdila status „neuspjele države“ (*Failed state*).

Zbog tog regionalnog, odnosno integracijskog pristupa Evropska unija mora provesti kroz politiku fokusiranja na građanstvo, a ne samo na političke aktere u vlasti. Nedavna posjeta Visoke predstavnice Evropske unije za vanjsku politiku i sigurnost Catherine

³⁶Schake K. (2002), *Constructive Duplication: Reducing EU Reliance on US Military Assets*, Center for European Reform, London, str. 24.

³⁷Ćurak, Nerzuk (2011), *Izvjestaj iz periferne zemlje: gramatika geopolitike*, FPN, Sarajevo, str. 82

³⁸„Vrata NATO-a za BiH i dalje otvorena, ali...“, <http://www.dw.de/vrata-nato-a-za-bih-i-dalje-otvorena-ali/a-17503994>

³⁹Gross, Eva (2007) „Civilian and Military Missions in the Western Balkans“, u Eva Gross, Isabelle Ioannides, Ana E. Juncos, Michael Emerson, Ursula C. Schroeder (urednici), *Evaluating the EU's Crisis Missions in the Balkans*, CEPS, Brussels, str. 139-142

Ashton Bosni i Hercegovini pokazala je da EU iznova ponavlja priču o nužnosti „reformi kod kuće“. Ponovo su istaknute tri stvari: dogovor političkih lidera, fokus na ekonomska pitanja i spremnost EU da pomogne.⁴⁰ No, ovo su već ponovljene formule, i ostaje izuzetno pitanje da li će uslovi i pomoći koje EU postavlja pred bh lidere omogućiti razvoj države i regionalnih institucija koje jačanju odnose BiH sa drugim državama regiona, uveliko naprednijim u približavanju EU integracijama.

Okviri za budućnost

Nakon proširenja 2007. godine, tj. ulaska u EU Rumunije i Bugarske, pojavio se problem poznat kao „zamor od proširenja EU“. Kod „velikih“ članica, brzo širenje na istok Evrope pokazivalo je opasnost pojave nekonzensusa oko donošenja političkih odluka sa što većim brojem članica. Evropska komisija je tim povodom usvojila određene dokumente u kojima se nastojala pružiti direktiva i diskusiju o kapacitetima daljeg proširivanja.⁴¹ Ovaj stav je bio rezultat još jedne realnosti: nekonzistentnost u provođenju reformi kod svih zemalja Zapadnog Balkana. Ekonomske i socijalne razlike bile su značajno vidljive između npr Hrvatske i Makedonije s jedne strane, i Bosne i Hercegovine i Kosova, s druge strane. Nemogućnost da i pored značajne finansijske pomoći naprave neki značajniji korak, BiH se našla u političkom vakumu različitih pristupa i uzroka zastoja. Tako je između ostalog i jasno definisana terminologija zemlje „kandidata“ i „potencijalnog kandidata“ za Evropsku uniju.⁴² Iako je SPP (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju) BiH potpisala, dovedena je u pitanje održivost BiH na putu na Euroatlanskim integracijama zbog složene i nekonkretizirane političke situacije. Shodno onome čemu svjedočimo, i što pogađa segmente bh društva, budućnost BiH kao Evropske države se ne dovodi u pitanje. Ono što jeste diskutabilno, i što sada predstavlja izazov jesu najprije instrumenti provođenja zahtjeva Evropske unije, u prvom pogledu presude Sejdić-Finci koja je jedna od političkih kriterija, te provedba ekonomskih kriterija, a zatim i institucionalna reforma.⁴³

Različita percepcijska proširenja kod zemalja članica EU mogla bi uticati na dalje priključivanje zemalja Zapadnog Balkana u okvire Evropske unije. Stagnacija Bosne i Hercegovine na tom putu ne doprinosi činjenici da se uslovi i poglavlja *acquis-a* biti opširnija, brojnija i na koncu teža za implementirati. Proces zahtjeva i sagledavanje u međuradnom faktoru. UN, NATO i EU jesu značajni akteri na području Zapadnog Balkana. No, njihova

⁴⁰ Ashton: EU želi jedinstvenu, stabilnu i prosperitetnu BiH, Al Jazeera 13.3.2014. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/ashton-eu-zeli-jedinstvenu-stabilnu-i-prosperitetnu-bih> (Pristupano 7.4.2014.)

⁴¹ *European Union, Enlargement Strategy and Main Challenges 2007 – 2008*, European Commission, Brussels, 6 November 2007.

⁴² Belloni Roberto (2009), „European Integration and the Western Balkans: Lessons, Prospects, and Limits“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 11, Issue 3, str. 320.

⁴³ V. više Noutcheva, Gergana (2012), *European Foreign Policy and the Challenges of Balkan Accession*, Routledge, New York/London, str. 67-68.

uloga je često na margini legitimiteta, jer ponekad pasivno posmatraju političku situaciju. Bosna i Hercegovina ima predispozicije da bude članica EU, zapravo kao i kod njenih susjeda to je njen jedini put. Problem, koji se javlja u ovom slučaju što sada, a zasigurno i u budućem periodu, građanstvo različito gleda na članstvo u EU. Uzrok jesu dva važna fakta: 1) loše iskustvo sa EU tokom ratnih dešavanja 1992-1995.; 2) današnja pasivnost i nespremnost za veće sankcije političkim akterima pojedinačno, a ne kolektivnom bosanskohercegovačkom društvu. Ipak, članstvo u EU bi bila potvrda, kako za samu EU, pa tako i za međunarodnu zajednicu da je Bosna i Hercegovina postala stabilna i napredna evropska zemlja, i pored poteškoća na koje bi nailazila, uređena po evropskim standarima ojačalo bi i njene unutrašnje domaće ali i vanjskopolitičke kapacitete.⁴⁴ Ne treba zaboraviti niti zanemariti i sve veću ulogu Republike Turske u obnovi brojnih kulturnih i nacionalnih simbola države, te njenu finansijsku pomoć u procesu što potpunijeg ekonomskog razvoja i obrazovanja. Historijske veze koje Turska dijeli sa BiH, nisu samo jedini inicijatori u toj saradnji, već je tu i pitanje prisustva Turske u međunarodnom kontekstu.

ZAKLJUČAK

Političko učešće Evropske unije u historijskim razvojem Bosne i Hercegovine tokom posljednjih 20 godina ne može se posmatrati van konteksta onoga što je BiH bila u Evropi tokom različitih historijskih epoha. Ako bismo krenuli od samog XIV stoljeća BiH je bila uvijek predmet nekog od globalnih aktera, uvijek u nastojanju da se iskoristi njen strateški položaj. XX stoljeće je donijelo mnogo prevrata i različitu percepciju BiH u globalizovanom svijetu, iako rijetko je imala sliku vlastitog političkog imidža, zbog konstantnog prisustva u određenim savezima država (od Austro-ugarske, preko kraljevine Jugoslavije do Socijalističke Jugoslavije). No, njenu ulogu na koncu možemo posmatrati kao stratešku interesnu zonu u kojem globalni akteri je mogu posmatrati kao geopolitički stožer.⁴⁵ U međunarodnim odnosima, Bosna i Hercegovina je najčešće predmet riječi o balkanskim sukobima i genocidu, te o nestabilnoj političkoj zemlji. Možda činjenica koja se zanemaruje, jeste upravo da je administrativni sistem kojeg danas gledamo kao složen i poprilično suvišan u nekim segmentima, uspostavljen od strane međunarodne zajednice. Da li onda očekivati od iste, da riješi taj problem i nametne rješenja?

Bosna i Hercegovina, u svom pogledu jeste zemlja u kojoj se prepliću različiti interesi, često nevezani za njenu unutrašnju dinamiku. Ali rješavanje problema zapravo proističe iz njenog unutrašnjeg političkog sistema i lokalnih političkih aktera. Evidentno je da njena međunarodna uloga nije naročito jaka, te da je više u ulozi posmatrača, nego aktivnog kreatora vanjske politike, no za njenu budućnost potrebna je kreacija političke vizije koja će se znati odnositi sa onim međunarodnim politikama koje se dotiče nje same. Analitički

⁴⁴Halilović (2013), nav. djelo, str. 247.

⁴⁵Ovdje se koristim terminom Halford John Mackindera, ali ne i njegovom shvatanju svijeta izloženom u članku „Geografski stožer povijesti“, prezentiranom 1904. godine.

gledano, to jeste prvi osnovni aspekt vanjske politike EU u BiH – političko pozicioniranje države Bosne i Hercegovine u odnosu na vansjkopolitičke relacije koje je stavljaju u krug između svjetskih aktera globalne politike.

Drugi osnovi aspekt bi bio da regionalni pristup kojeg sprovodi EU u ovom regionu, BiH treba iskoristiti u pogledu finansijske pomoći koja joj se nudi. Ekonomski razvoj je moguć, domaća proizvodnja se može održati kroz reviziju politike domaće potrošnje, koja bi se trebala implementirati na bh tržište. EU jeste u stanju da ponudi ekonomsku pomoć, no suviše oslanjanje na MMF, Svjetsku banku ukazuje da koliko god BiH ima kapaciteta da primi takvu vrstu pomoći, toliko ima nedostatak da održi uloženo kako bi se ostvario veći profit.

Konačno, treći aspekt vanjske politke EU, jeste da Unija želi vidjeti Bosnu i Hercegovinu u svojim pravno-institucionalnim okvirima, ali da neće ni u kom slučaju „moliti“ države da joj se priključe posebno u vremenu kada ideja o „zamoru proširenja“ živi među najjačim njenim članicama. Međutim, i pored toga, EU veličinu i snagu svog kredibiliteta kao efektnog globalnog aktera u međunarodnim tokovima uveliko vidi kroz vođenje što uspješnije politike u ovom regionu, posebno u Bosni i Hercegovini pa shodno tome, ostvarena uspješna budućnost zapadnog Balkana za EU predstavljalo bi i uspješnu budućnost vanjskopolitičke vizije i djelovanja Unije, kao i njene doktrine regionalizma.

LITERATURA

1. A. Jarstad and T. D. Sisk (urednici) (2008), *From War to Democracy: Dilemmas of Peacebuilding*, Cambridge University Press, Cambridge
2. Begić, Kasim (1997), *Bosna i Hercegovina: od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Bosanska knjiga, Sarajevo
3. Belloni Roberto (2009), „European Integration and the Western Balkans: Lessons, Prospects, and Limits“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 11, Issue 3
4. Belloni, Roberto (2007), *State Building and International Intervention in Bosnia*, Routledge, London and New York.
5. Ben Tonra, Thomas Christiansen (priređivači) (2004), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press
6. Braniff, Máire (2011), *Integrating the Balkans: Conflict Resolution and the Impact of EU Expansion*, Tauris Academic Studies, New York
7. Caplan, Richard (2007), *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, Cambridge University Press, Cambridge
8. Ćurak, Nerzuk (2011), *Izviještaj iz periferne zemlje: gramatika geopolitike*, FPN, Sarajevo,
9. Eva Gross, Isabelle Ioannides, Ana E. Juncos, Michael Emerson, Ursula C. Schroeder (urednici) (2007), *Evaluating the EU's Crisis Missions in the Balkans*, CEPS, Brussels
10. Federiga M. Bindi, Irina Angelescu (priređivači) (2012), *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*, Brookings Institution Press,

11. Halilović, Safet (2013), *Evropske integracije i Bosna i Hercegovina*, FPN, Sarajevo
12. Laidi, Zaki (2008), *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative Power and Social Preferences*, Routledge, NewYork/London
13. Lucarelli, Sonia; Manners, Ian (2006), *Values and Principles in European Union Foreign Policy*, Routledge
14. McTaggart, 'EU Hails Balkan Free Trade Deal as Milestone,' *Balkan Insight*, 26 October 2006;
15. Noutcheva, Gergana (2012), *European Foreign Policy and the Challenges of Balkan Accession*, Routledge, New York/London
16. Owen, David (1997), *Balkan Odyssey*, Mariner Books
17. Panagiotēs Getimēs; Grēgorēs Kaukalas (2007), *Overcoming fragmentation in Southeast Europe : spatial development trends and integration potential*, Aldershot, Hampshire, str. 4.
18. Schake K. (2002), *Constructive Duplication: Reducing EU Reliance on US Military Assets*, Center for European Reform, London
19. Van Meurs, W. P. (2003), 'The Next Europe: South-Eastern Europe After Thessakoniki,' *South East Europe Review*, 6(3), 2003

Dokumenti

1. A Partnership For Democracy And Shared Prosperity With The Southern Mediterranean A Com(2011) 200
2. A new response to a changing Neighbourhood, Brussels, 25.5.2011., http://www.eas.europa.eu/top_stories/2011/250511_en.htm
3. 'The Reluctant Debutante: The European Union as Promoter of Democracy in Its Neighbourhood,' Centre for European Policy Studies, CEPS Working Document 223, Brussels, Juli 2005, p. ii;
4. European Union, Enlargement Strategy and Main Challenges 2007 – 2008, European Commission, Brussels, 6 November 2007.
5. Lisabon Treaty, http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/EUugovori/12007L_Ugovor_iz_Lisabona_hrv.pdf